

XI 571.498

Кавчук

о. Г. КОСТЕЛЬНИК

Kostelnyk, H.

НАПОЛЕОН і СТАЛІН

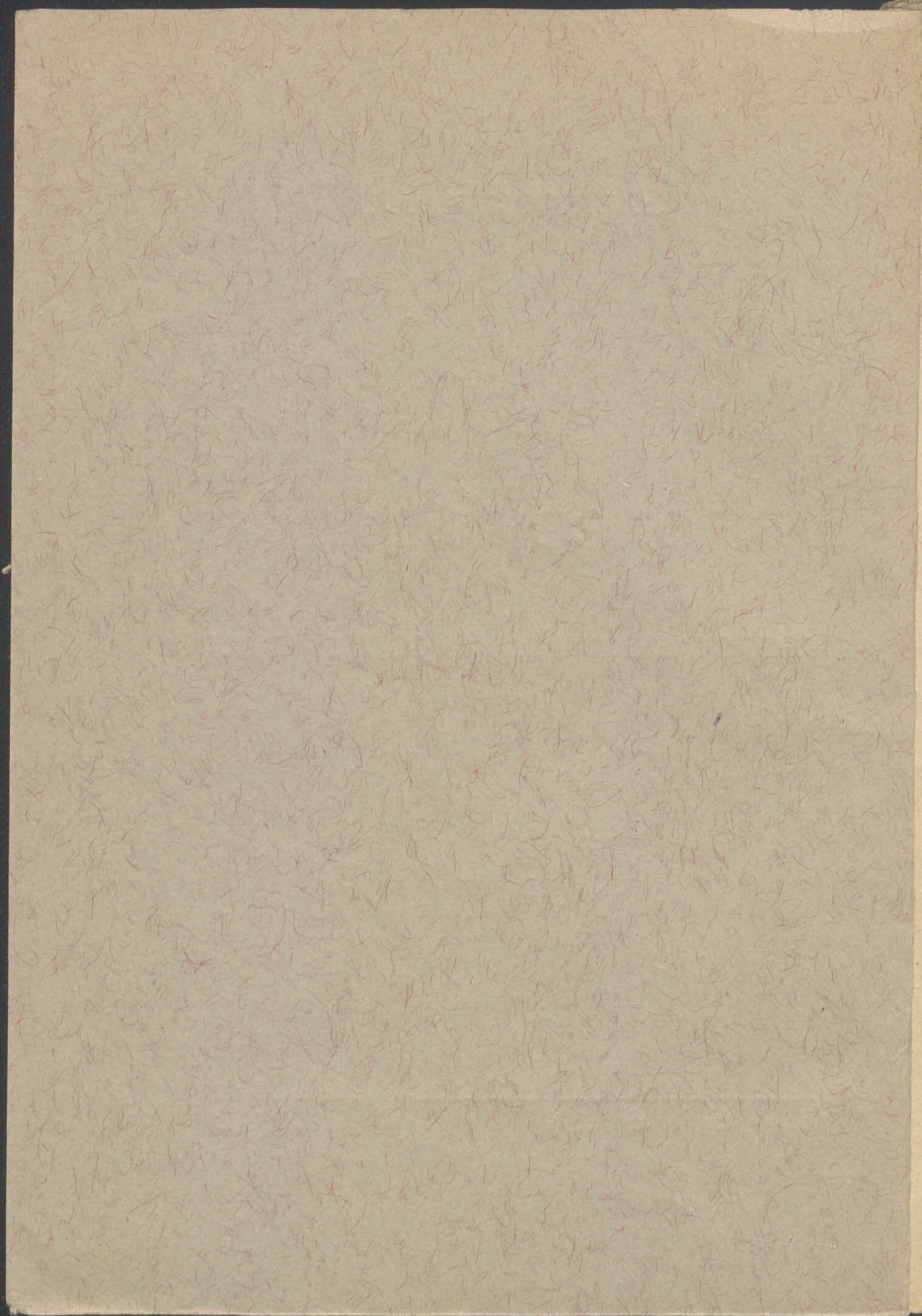
ЯК

ПРЕДСТАВНИКИ ДУХА СВОГО ЧАСУ

Наполеон і Сталін як пред-

ставники духа свого часу

Л Ъ В І В 1933

о. Г. КОСТЕЛЬНИК

НАПОЛЕОН і СТАЛІН

ЯК

ПРЕДСТАВНИКИ ДУХА СВОГО ЧАСУ

Л Ъ В І В 1 9 3 3

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001017853338

I.541.498

(Передрук з „Мети“)

Найвизначніші громадянсько-державницькі типи

Порівняння Наполеона і Сталіна, вишукування спільних прикмет і різниць між ними може нам допомогти зрозуміти духа часу, в якому живемо. А зрозуміння дійсного духа часу — того **молодого, нового**, що рветься до життя, щоби запанувати над ним, відкриває перспективу на майбутнє.

Не так то легко схопити риси дійсного духа часу та перевести їх синтезу. Кожночасно в громадському житті існують поруч себе всякі духові фази, напрямки й вартости, старі й нові, щирі й карикатурні, перемішані з собою. Найкраще вдається спостерегти й відокремити риси дійсного духа часу на визначних особах, що вибилися понад своє оточення й творять нову епоху.

Очевидно, при тім можемо слідити за різними типами: за філософами, поетами, малярами, музикантами...

Нас тут цікавлять **громадянсько-державницькі** типи. Тому 100 років з наддатком безперечно таким типом був **Наполеон Бонапарте**. В наших часах найбільше підходить до Наполеона **Йосиф Сталін**.

Наполеон

Наполеон Бонапарте (1769—1821), рожений на Корсиці, **Італієць**, що ніколи добре не вимовляв французької мови, від 11-ого свого року виховувався у Франції. По скінченні військової школи служить у французькій армії; філі революції виносять його на генерала (по здобутті Тульону 1794), на першого консуля (1799), а вкінці на **цісаря Франції** (1804). Незвичайно характеристичне: цісарем революційної Франції стає Італієць, що спершу ненавидів Французів за поневолення Корсики, своєї батьківщини. Революція не скінчилася зі вступленням Наполеона на престол, хоч форма цісарства була запереченням републики, яка нібито мала бути формою „свободи, братерства й рівности“. Це був щойно перший етап самозаперечення революції, її „вижиття“. Наполеон і сам був свідомий, що **в ньому революція далі живе**. На початку свого цісарства він сказав: „Я — це французька революція“, а під кінець життя: „Цісарство — це революція“*). Саме Наполеон продовжав революцію, підтримуючи її ентузіязм своїми побідами. Європа тоді була подібно настроєна до Франції, як нині до СРСР. А що Наполеон побіджав Європу,

*) 'Всі цитати беремо з книжки Мережковського „Наполеон“.

то це значить, що французька революція побіджала Європу. Наполеон опанував хаос революції, що сама себе пожирала; розшалілі революційні сили вхопив у свої руки і своїм військовим генієм та тими силами розторощив цілу Європу, **щоби рознести по ній і насадити в ній „душу французької революції“.**

Кінець феодальних часів. Нова епоха, новий дух часу, нові громадянські відносини. Ось це лишив по собі великий цісар революційної Франції.

Наполеон, як відомо, два рази падав: по невдатному поході на Росію, а властиво по бою під Липськом (1814) та по бою під Ватерльо (1815). Два рази зрікався цісарства. Вимучив Францію й цілу Європу, розлив море крові, довів революцію до вичерпання, до самозаперечення. Дальше кипіння революції стало неможливе.

Французька революція тривала 25 років (1789—1815).

Не осягнув Наполеон того, про що на вершку своєї сили й слави мріяв: хотів він підбити під свою владу цілу Європу (перш за все Англію) й навіть Азію, щоби всяку війну зробити неможливою, щоби запанував **„вічний мир“** і свого роду **„рай на землі“.**

Це завітні мрії тієї душі, що її полишила по собі французька революція. Ця душа стала покладати на землю більші надії й більше від неї домагатися, ніж земля може дати. А це **вислід занедання релігії** — очевидно Христової ре-

лігії, яка полишила людям свої безконечні, небесні рямки обіцяного щастя, хоч люди й викинули святий образ неба з тих рямок, а замість нього вставили образ землі. І мучаться, бо образ землі не пристає до тих безконечних рямок.

Багатство стає прокляттям для того, хто його мав і втратив. Так само багатство духа — особливо релігії.

Ми тут уже натякаємо на російську революцію, навязуючи її до французької. Воно дійсно так і є, що російська революція це тільки **друга спроба** здійснити ідеали, яких французька не здійснила — бо не могла.

* * *

Ми числимо нові віки від відкриття Америки та від реформації. Наші нащадки мабуть пересунуть цю межу й зачинатимуть нові віки щойно від французької революції (очевидно з Наполеоном включно). Віки XVI, XVII, XVIII це **переломова доба**: кінець середніх віків і початок нових. Правдивий новий вік це щойно XIX вік. Духові зміни, пересунення, аспірації та наукові відкриття, що сталися в XVI, XVII і XVIII віках, мали переважно тільки ідеальну вартість і обмежувалися на поодинокі гуртки людей (гуманізм, зворот до природи в науці, лібералізм, релігійний раціоналізм). Загал широких мас ще й у XVIII в. жив так само, як у справжніх середніх віках феодалізму. Кріпацтво, ті самі

засоби комунікації, агрономії, промислу, незахитана релігія.

Щойно в XIX в. образ культурного світу основно змінюється. Зміни в житті стають **загальні**, по цілому культурному світі, без огляду на націю й релігію, і **практичні** — себто такі, що вдираються в життя, чи вони корисні чи шкідливі, вдатні чи невдатні, можливі чи неможливі. Доктрина, де тільки може, експериментує, хочби це було сполучене не знать з якими жертвами (прогибіція в Зєдинених Державих, большевицькі жахливі експерименти). Очевидно ми XX вік зачисляємо до тієї категорії, що й XIX вік, бо це одна епоха.

Ось важніші риси тієї найновішої епохи: упадок феодальної системи, знесення кріпацтва, парламентаризм — републиканізм, примусове ходження до вселюдних шкіл, школи переходять до рук мірян-учителів, загальна військова служба, націоналізм, соціялістичні змагання, релігійний індиферентизм-атеїзм, уніфікація одержі в цілому культурному світі; технічні винаходи: парова машина, залізниця, парові кораблі; електрика, нафта, бензина в службі техніки — телеграф, телефон, електричне світло, авто, аероплян, кіно, радіо, фабрики, машини всякого роду.

Зєдинення цілого світу, про яке мріяв Наполеон, стало фактом, одначе не в тій сфері, яку він мав на думці, а в зовсім іншій: не у сфері влади, лише в сфері комунікації та асиміляції життя.

Люди заєдно мріють про те, щоби ціле життя звести під один знаменник, бо тільки тим способом надіються дійти до повного щастя — але життя, Творцем побудоване на контрастах, **щораз розкладається на нові контрасти.**

Саме коли стара християнська Церква опанувала цілу Європу, розложилася на православну і католицьку; а коли католицька Церква остаточно упорядкувала відносини в Західній Європі по своїх інтенціях, розложилася на католицьку та протестантську.

Новочасне комунікаційне й асиміляційне зєднання світу також натрапило на свій контраст — на **націоналізм**, що зєдинений світ розбив на національні оази, які обкладаються митами й паспортами, заєдно готові до війни зі своїми сусідами. А „вічного мира“ і „раю“ нема... Земля не може в цілости сповняти людських мрій, бо коли щось одною рукою дає, то другою за це податок накладає.

Як Александер Великий і войовничий Рим, здобуваючи світ, несвідомо працювали для майбутнього християнства, підготовляли ґрунт для його посіву — так Наполеон, здобуваючи й побиваючи Європу, працював для нового світу: для демократизму, для республіки, націоналізму, соціалізму, релігійного лібералізму, для „панування розуму“... Підготовляв ґрунт для большевицької революції.

Старі й нові вартости в Наполеона виступали дивно змішані. Творили вони злім у його характері. Наполеон старався звести їх у гармонію — та це було понад його сили. Це був такий злім, яку філософа Канта між його „Критикою чистого розуму“ та „Критикою практичного розуму“: теорія мала свої максими й мотиви, а практика свої — зовсім суперечні. І не від самого Наполеона це залежало — це була така духовна епоха. Наполеон — дитина революції, „рівности, братерства й свободи“ — стає цісарем, автократом, коронується, зодягнений на лад давніх володарів; своїх братів робить королями, закладає свою династію, розводиться з першою своєю жінкою Йосифиною, жениться з австрійською принцесою Марією Людвигою... Все те старі вартости, які зрештою підсичували амбіцію Наполеона. Тут він розпливається над революційною „рівністю“ („краще образити свободу, ніж рівність, яка є пристрастю віку, а я хочу бути сином свого віку“), а тут завидує Александрові Вел., що його „обожили“: „Як тільки чоловік стане володарем, він зовсім відділений від решти людей. В тому, що Александер проголосив своє божеське походження, завсіди бачив я мудрий політичний інстинкт“. „Та колиб мені прийшло до голови подати себе за сина Бога Отця і з того приводу казати відспівати Те Deum, то в цілому Парижі не найшлась би ні одна перекупка, яка мене не

висвистала би. Ні, нині народи надто цивілізовані; нічого не можна зробити“. Всетаки в „катихизмі“ Наполеона кажесться: „Бог зробив цісаря намісником своєї власти й своєю подобою на землі“.

Ясна річ, що ці старі вартости улекшували Наполеонові побіджувати світ, алеж він бажав „утривалити й скріпити **царство розуму**, здобути тріюмф людським силам та освятити їх“ (це його слова), а цей новий світ — „царство розуму“ — виключав старі вартости, яких Наполеон хавпався, — та ще більше ті, про які він тільки мріяв. Отже злім — і то в самих основах. Цей злім знайдемо в характері Наполеона ще й у глибших основах.

* * *

Гігантчна геніяльність військового й державницького типу — ось це була та сила, що Корсиканця Наполіоне Буонапарте зробила славним „Наполеоном“. Як ученик, Наполеон любив математику, історію та географію. Метафізику, катихизм і граматику ненавидів.

Кожний справжній геній є творцем. Світ, у якому живе, чужий для нього — бо свій світ геній щойно творить. Це тим більше мусить відчувати геній того типу, як Наполеон. Як 17-літній поручник він каже про себе: „Між людьми я завсіди сам“. Пізніше: „Я не подібний ні до кого; не прийму нічиїх умовин“. Про себе в третій особі: „Був завсіди самітній, завсіди стояв по однім боці, — а по другім цілий

світ". Як геній, бачить у світі самі чуда: „Все є чудом... родимося, живемо й умираємо серед самих чудес". Хоч він є геній війни, відзначається глибокою сентиментальністю. Сам каже про себе: „Завсіди любив я дзвони на Angelus в сільських церквах". „Завсіди самотній між людьми, вертаю до дому, щоби мріяти й віддаватися мелянхолії". Любить діти.

Ділам, що належать до сфери його геніяльності, цілий віддається — спалюється наче жертва свого генія. Кажуть про нього історики: „Впродовж трьох років консуляту він більше рядив, ніж королі за сто літ". „Не було другого чоловіка, котрий був би так уповні зайнятий саме тим, що в даній хвилині робив". „Нераз працював п'ятнадцять годин без упину, без їдженя й відпочинку". „Підчас першого італійського походу зїздив під Кастіліоне за три дні п'ять коней на смерть". Сам про себе каже: „При відчитуванні військового звіту відчуваю більшу приємність, ніж молода дівчина при читанні роману". „Я тішився би, якщоб міг відпочати — але вил запряжений, треба орати". „Я знаходив приємність у будуванні, а не в посіданні". „Те, що я зробив, безмірне, а що я мав намір зробити, ще більш безмірне". „Люблю владу як артист... як скрипак любить скрипку... Люблю владу, щоби видобувати з неї тони, мельодії, гармонію".

Це сфера його геніяльності. Відбув шістьдесять великих боїв, а малих без

числа; забито під ним дев'ятьнацять коней; жовніри „заражувалися“ від нього відвагою і подивлялися його. Одначе ранений був тільки два рази—доля хоронила його аж на диво світу (Провидіння так поступає, що дає не тільки насіння, але й відповідний клімат для насіння). В змаганні до цілей, що лежать у сфері його геніяльності, він безоглядний. До Метерніха сказав про себе: „Такий чоловік, як я, **свище на життя мільйону людей**“.

Побіч себе Наполеон не терпить ніякого авторитету. Він деспот, що вірить тільки в свою геніяльність та в свої амбіції. В 1810 р. зовсім скасував свободу преси. Зпоміж 72-ох часописів залишив на далі тільки 4, а іменування редакторів доручив міністрові поліції. Про пресу висловлювався Наполеон: „Друкарська машина це справжній арсенал, до котрого загал не повинен мати доступу; книжки вільно друкувати тільки тим особам, що мають довіря уряду“. „Газети повинні подавати тільки оголошення“. „Думання — це найбільший ворог володарів“. Зрештою це тенденція всякого уряду, що себе вважає за „спасаючого“.

Амбіції Наполеона просто безмежні. Відомо, що він хотів перенести Папу до Парижа. Про це він висловлюється: „Мав я надію, що зумію опанувати Папу; що за вплив це був би, що за влада над світом!“ „Світом духа я рядив би так само легко, як політичним світом“. „Був би я

з нього (Папи) зробив божисще, а він жив би при мому боці. Париж став би столицею християнського світу, а я мав би свою власну катедру, як Константин і Карло Великий“.

Пізніше признавав: „Підніс я руку надто високо, хотів ділати наче Провидіння“.

„Не можна положитися на ложі цісарів, щоб не заразитися шалом. І я також ошалів“.

Якби Наполеон був Французом, якби французький патріотизм верховодив у його душі, він мабуть був би вдоволився половиною підбитої Європи і може не дійшло би було до його кінцевої трагедії — до заслання на острів св. Єлени.

Та він Італієць, а Франція була для нього тільки „операційною базою“ для здійснювання великих плянів. У його душі верховодили **космополітичні почування** — французький патріотизм це були занадто вузькі рямки для його генія. Ось про що він мріяв: „Загально-європейський кодекс, загально-європейське судівництво, однакова валюта, спільна система ваг і мір, однакові права“. Всі ріки, всі моря вільні для всіх. „Ціла Європа — одна, близька собі родина“. „Так, чи інакше, зєдинення народів мусить здійснитися силою справи“. „Старий лад заломився, новий ще не утвердився як слід і не утвердиться без страшних потрясень“. По 100 роках большевики те саме й так само ре-

петують... Та власне тут скривалася рафа, на котрій судно Наполеона розбилося, і прийшов трагічний кінець.

* * *

Релігія — це найглибша фізіономія людини, її душі. Наполеон стратив християнську віру вже як 13-літній хлопчина, хоч і виховувався в монашій школі. Передреволюційний рух не спав у тодішніх французьких школах. А Наполеон був „сином свого віку“ — **ніхто більше типовим, ніж він**. І добро й зло нової епохи клясично зібралось в його душі. Справжнім атеїстом він мабуть ніколи не був. Його віра це небулярний, філософічний деїзм у стилі Руссо та Вольтера. Зрештою він **не філософ, не метафізик, лише жовнір і державник**. Усі його мотиви й рації **громадянські**. Він гравітує до безрелігійности, бо така була „душа революції“, — одначе не може вповні визволитися від католицької релігії, бо так казали йому громадянські мотиви. По тих заввагах зрозуміємо його вискази та факти з його життя, що вяжуться з релігією.

„Теологія це кльоака всіх забобонів і блудів“. „Замість катихизму народові потрібний короткий підручник геометрії“. Це його вискази ще з 1793 р., коли він був щойно поручником артилерії.

В Єгипті готов був прийняти іслам і мріяв про це: „Даю першенство магометанській релігії; вона не така недоречна,

як наша". Це Наполеон повторив ще й на острові св. Єлени.

„Бачив я себе в дорозі до Азії, в турбані на голові і з новим кораном у руці, що його я сам уложив“. „Старий склепик, кертиччина — ото ваша Європа. Тільки на сході, де мешкає шістьсот мільйонів людей, оснуються великі держави й переводяться великі революції“. Ось тут найбільш наглядно виступає **космополітизм** Наполеона.

Задля магометанського оточення хотів стати магометанином; задля католицького оточення він **приміюється** до католицької віри — не щоб сам про себе відчував таку потребу, тільки задля державницьких мотивів. „Очевидно, ми обоє маємо небагато релігії, одначе наряд потребує її“. Чому потребує? Ось його відповідь: „Невжеж міг би існувати державний лад без релігії? Громадянство не може існувати без маєткової нерівності, а нерівність не може залишитися без релігії. Коли хтось умирає з голоду побіч такого, який всего має багато, то рішуче не міг би з тим погодитися, якщоб не існувала сила, що йому каже: — Така Божа воля! Тут на землі мусять бути убогі й багаті, а там, на другому світі, буде інакше“. „Чи може хочете, щоб я вишукав для людей нову, невідому їм дотепер релігію, по своїй фантазії? Ні, я бачу ці речі інакше: мені потрібна стара католицька віра; тільки вона живе невикорінена в глибині сер-

дець, вона одна може мені позискати серця і всі труднощі поусувати". Отже за-всіди лише громадянські мотиви!

„Відновив я релігію у Франції; це за-слуга з величезними наслідками, бо колиб не було релігії, то люди мордувались би взаїмно; за найсолодшу грушку і за най-гарнішу дівчину". „Тяжче було мені при-вернути релігію, ніж вигравати битви“.

„Нині треба боятися не фанатизму, але атеїзму“. (Це святі слова Наполсона!)

По заключенні конкордату з Папою, дня 18. квітня 1802 по девятирічній мов-чанці перший раз загомоніли дзвони над Парижем з катедри *Nôtre Dame*...

Ніхто не був більшим державно-орга-нізаційним генієм, як Наполсон, і ніякий голос про громадянське значіння релігії не може бути важніший, ніж його.

На державній раді він говорив: „Все зло, яке в часі революції впало на нашу гарну Францію, треба приписати тій мряч-ній метафізиці, що хитро хоче прослідити перші причини всіх річей, щоб на них збудувати законодавство народів — за-мість примінити закони до знання люд-ського серця та до вказівок історії“.

А у відозві: „Для скріплення республіки закони мусять оснóвуватися на підставі поміркованости. Міра є підставою мораль-ности й першою чеснотою людини. Без неї людина є дика звірина. Без помірко-ваности може істнувати партія — але на-родній уряд ні“.

Наполеон це й ділами доказав. Історики ось так малюють революційну Францію, якої управу обняв Наполеон:

„Державні каси порожні; жовніри не отримують платні, їдження, одежі; всі вулиці спустошені... публичні будинки й пам'ятники розпадаються; церкви позамикані, дзвони мовчать; поля опустіли; всюди розбій, нужда, голод“.

А під управою Наполеона „край підноситься з хаосу“; „закони, адміністрація, фінанси, торгівля, комунікація, армія, фльота, рільництво, промисл, наука, мистецтво — все нагло процвітає, наче під діланням чарів“. Один з членів державної ради каже про Наполеона: „В тій голові більше знання, а в тих двох роках більше великих діл, ніж у цілій династії французьких королів“.

Про Руссо говорив Наполеон: „Злий це чоловік і лихий! Це він довів нас до такого стану, в якому находимося“. „Руссо став для мене особливо відразливий, коли я пізнав схід: людина природи це дикун, пес“.

Про Христа:

„Дійшов я до переконання, що Ісус ніколи не існував“. Одначе й навпаки:

„Знаю людей і кажу, що Ісус Христос не був людиною“. „Ісус Христос не був би Богом, якщоб не помер на хресті“.

Про свою віру:

„Розум не дозволяє мені вірити, однак спомини з дитинства ведуть мене знову до непевности“.

„Отже добре. Вірю все, в що вірить Церква... Алеж релігій є так багато, і невідомо, котра з них правдива... Колиб від самого початку світа існувала тільки одна, то я вважав би її за правдиву“. Заєдно те саме: не метафізичні рації, тільки громадянські — їх Наполеон шукає, їх потребує й уміє їх своїм генієм схопити, зважити та оцінити, хочби й мав попасти в конфлікт з революцією, якої він є сином.

Основне метафізично-теологічне питання „чи Бог існує?“ так дуже звязане з людською природою та з громадянським життям, що громадсько-державницький геній Наполеона ним займається, та розв'язує його згідно з цілим людським родом — всупереч крикові революції.

Коли підчас морської подорожі до Єгипту на фрегаті „Орієнт“ учені, члени Інституту, що товаришили Наполеонові в його поході, переконували його, що Бога нема, (це було в ночі) він нараз показав на небесні зорі та кинув питання: „А хтож сотворив те все?“.

На острові св. Єлени плекав Наполеон горох і звернув увагу на дивну будову його вусиків; тоді зачав говорити про існування Бога й сказав: „Ідея Бога все-таки найпростіша: бо хтож те все зробив?“

Також на острові св. Єлени, вже хорий, читаючи Новий Завіт, сказав: „Я зовсім не атеїст!... Людина потребує чудесности... Ніхто не може сказати, що буде робити в останніх своїх хвилинах“.

Перед своєю коронацією Наполеон не хотів сповідатися та причащатися, щоби не „обтяжати своєї совісти“ (не вірив у Христа). Але з острова св. Єлени на початку недуги просив письменно свого вуйка, кардинала Феша, прислати йому двох священників, щоби не „здох, як пес“.

Перед смертю сказав Наполеон до одного з тих присланих священників: „Я родився в католицькій вірі, бажаю зберегти всі її церемонії та приймати Боже Тіло“.

В тій хвилині лікар, що стояв у ногах цісарського ліжка, всміхався.

А цісар до нього: „Ваші дурниці, пане докторе, вже мені сприяли! Вашу легкочудність і злі маніри можу вам вибачити, одначе Вашої висохлости серця не вибачу ніколи! Геть!“

В завіщанні написав Наполеон: „Умираю в апостольсько-римській релігії, в лоні котрої я народився“.

Замовив собі похорон якнайбільше християнський: з виставленням келиха й гостії, з безупинними молитвами.

Одначе священникові наказав прийти до себе з Божим Тілом в цивільній одежі, щоби ніхто не бачив, що приносить...

І ще одна заввага. Від еспанської війни Наполеон носив на шиї фляконик з отруєю. І навіть говорили, що по першій своїй упадку він хотів отруїтися, одначе отруя була вже стратила силу й не зашкодила йому. На острові св. Єлени Наполеон це заперечив. Про самогубство він

говорив з погордою: „Тільки блазні поповнюють самогубство“. „Самогубець не ліпший від дезертира; втекти від життя це так само, як утекти з поля бою“.

Ми умисне навели так багато цитатів, що відносяться до релігійного характеру Наполеона. Саме тут є розвязка загадки духа XIX віку.

Наполеон опанував хаос революції, алеж хаос залишився в ньому самому. Дві душі боролися в ньому через ціле життя: безбожна, наукова, теоретична, нова, модна — й релігійна, традиційна, практична, стара, вічна. Безбожна, як модна, молода, заєдно вела офензиву, верховодила, пишалася, намагалася, щоб ціле життя підбити під свою владу. Релігійна залишалася тільки в дефензиві, та не давала побити себе. Роздор — хаос! Розум попав у роздор із життям, наука з релігією. „Нема чудес — усе є чудом“ (слова Наполеона).

Ось це є душа „поміркованої революції“, якою зробив Наполеон французьку (спершу розперезану) революцію; це душа Наполеона, це душа XIX віку. 90% європейської інтелігенції в XIX віці це самі „Наполеони“, що небагато мають з релігії, що втратили релігійний змісл, що всякими „критиками“ жартують собі з релігії, котрим „розум не дозволяє вірити“, одначе признають, що для простолюддя релігія конечна, а перед смертю звичайно „піддаються“ батьківській релігії. **Шлях**

Наполеона... „поміркованої революції“. Це не буде ні найменшим перебільшенням, тільки ствердженням дійсного стану, коли скажемо, що XIX вік це безупинна „поміркована наполеонська революція“. Французька революція не закінчила своїх рахунків, але залишила їх відкритими. А XIX вік продовжав ці рахунки, обмірковував, устійнював кожну позицію та змагав до окончного результату. В першій половині XIX віку переважає національна революція („національне відродження“), в другій половині переважає релігійно-світоглядова революція. Звичайно це виглядало, начеб не було ніякої революції, начеб усе могло бути вирішене в каварні при зеленім столу (от хочби згадаймо борню між „наукою“ й „вірою“ у нашого Франка). І навіть хвалилися вільнодумці в XIX віці, що „релігійні війни“ вже пережилися, що настали часи „сальонової свободи совісти й віри“ — як дар науки, поступу, культури... А це був тільки обман, як обман тих, що їдуть кораблем, а не відчують, що їдуть; як обман тих, що на підніжжю притихлого вулькану садять лозу й збирають виноград, а тимчасом вулькан збирає сили до нового вибуху.

Правда така, що XIX вік був найбільш революційним віком у цілій людській історії. Це була перманентна революція, справді „поміркована“, що опанувала зовнішній хаос, одначе скри-

вала в собі хаос внутрішнього роздерття й щораз побільшувала його. Найбільші атеїсти філософи (Шопенгауер, Ніцше), найбільші белетристи атеїсти („імже ність числа“) жили в XIX віці; до них прилучилися природники (еволюційна теорія Дарвіна) й соціологи (Маркс і тов.). Всі сили збиралися й розповсюджувалися, щоби при першій нагоді вибухнути.

І вибухли. Нагодою для них стала світова війна. **Російська революція, мексиканська, еспанська...** це **продовження** французької революції, це одна й та сама революція, тільки в різних своїх фазах.

III Сталін

Деякі російські мислителі в другій половині XIX віку добре помічали, що душа французької революції щораз більше заражує цілу Європу та що її рахунки ще не закінчені. І передбачували вони ще один жажливий її вибух, але — у Франції! Наче пророк писав К. Леонтьєв 1888 року:

„Великий чоловік, дійсно великий вожд, могутній диктатор може нині появитися тільки на ґрунті соціалізму. Великий вибраний вожд потребує нової (бодай до якогось ступня) ідеї, котра в теорії вже дозріла, одначе в практиці ще не випробувана, ідеї, корисної для многих, страшної й пориваючої, хоч вона в наслідках може показатися наскрізь погубною. На такому, а

ні на якому іншому, ґрунті в Франції можливий великий вожд, хоч тільки на коротко триваючий тріумф. Та що це обіцуватиме? За яку ціну це буде куплене? І до яких наслідків довів би такий історичний крок? Написав це Леонтев у статті, котрої й сам титул багато каже: „Націоналістична політика як знаряддя світової революції“.

Сталося несподіване: найсильніший революційний шал захопив саме Росію. Чому? Наші українські письменники неонаціоналісти залюбки вказують на „монгольську“, „азіатську душу“ (що ніби становить одну з головних рис „російської душі“), як на властиве джерело російської революції. Та це не видержує ні найменшої критики. Ані „азіатство“, ані „монгольство“, само собою, не стоїть ні в яким звязку з „душею французької революції“. Просто тому, що **Азія ще не дозріла** до прийняття такого психічного стану (в Афганістані революція звернулася саме проти „європеїзації“ — прогнання короля Аманули).

Дежавний режим у царській Росії штучно спиняв вимоги „душі французької революції“ (парляментаризм, націоналістичне здиференціювання, діяльність соціалізму і т. ін.), а інтелігенція гай півінтелігенція Росії зі студентським ентузіазмом захоплювалася „душею французької революції“. Ось з тієї суспільної дисгармонії зродилася російська революція. Із злону злім... Росії нараз випало перебути і націоналістичну революцію (Україна) і соціяльну.

І саме російська революція є **простолінійним** продовженням французької революції. Мексиканська та еспанська революція сповняють тільки дещо з „передань“ французької революції й тільки до якоїсь міри. А російська революція завзялася сповнити ці всі „передання“ — ще й розвинені до останніх можливих границь. Саме тому російська революція має **світове й епохальне** значіння: судьба цілого світу в ній вирішується.

* * *

Доки жив Ленін (1870—1924), про Сталіна світ не знав. Троцький, Риков, Дзержинський, Раковський, чи навіть Йоффе — це були більш відомі головачі російської революції. Сталін? Що за чоловічок?

По смерті Леніна виявилось, що Сталін — це **великий анонім російської революції**.

Його становище (від 1922 р.), яке він і дотепер займає, **секретар комуністичної партії**, це власне той „великий анонім“: воно нічого не казало європейському політичному світові, непризвичасному до таких нових політичних вартостей.

Пізніші події повчили світ з цілою наглядністю, що „**душею російської революції**“ є не хтось інший, а саме **Сталін**: він поконав усіх своїх політичних противників, первісних асів революції (Троцького, Раковського, Рикова — всіх без винятку) і то **без війни, тільки „словом“**. Сталіна стали називати в світі: „**червоний**“

цар“, „червоний диктатор“ і навіть „папа“ большевицької Росії.

Уже на перший погляд ясно, що ніодин з тих титулів не розшифровує справжнього характеру революційної позиції Сталіна, хоч кожний каже щось до речі. Тай неможливо це висказати одним словом, якимсь відомим титулом, бо російська революція має зовсім **новий психічний** характер і функція Сталіна **нова**, отже не маємо спільного знаменника для старого й нового. Російська революція так різниться від французької, як листя й квіт рожі від галузки рожі. Все, доведене в свому розвої до кінця, доходить до заперечення своєї вихідної точки.

* * *

Йосиф Джугашвілі (Сталін), **Грузин, азіят** — диктатор революційної Росії! Це чи не найбільше впадаюча в очі аналогія до Наполеона, Італійця — цісаря революційної Франції. Є ще й інші аналогії: Наполеон „свистав на життя мільону людей“ — Джугашвілі-Сталін „свище“ на життя десяток мільонів людей; Наполеон працював наче „віл“, Сталін без сумніву не менше працює; Наполеон — космополіт, Сталін ще більше. Та тут уже нитка і вривається, а зачинаються **ріжниці** між Сталіном і Наполеоном. І саме ці ріжниці доведуть нас до відгадання „загадки Сталіна“.

Наполеон — геній стратег, великий завойовник, божище жовнірів, „божий бич“

європейських народів, коронований цісар, велика індивідуальність, що володіє над Європою в своєму імені, що основує свою династію, антиметафізик, а всетаки вільнодумець...

Сталін — зовсім інша людина та й зовсім інша його позиція. Він з цілою певністю не є божищем червоної армії, бо й на якій основі мав би ним бути? Атжеж він навіть не є безпосереднім командантом війська й нічим не відзначився на стратегічному полі. Світ взагалі не вмів навести ніяких його великих діл ні з якої ділянки (ті індустріялізаційні пляни певне не є його виключним твором). Сталін поза Москвою ніде не показується — він якийсь **законспірований володар, великий анонім, без індивідуальности**. Він не володіє над СРСР в своєму імені, а в імені **комуністичної партії**. Наполеон виріс на воєнних лаврах, **Сталін на тлі своєї комуністичної партії**.

Це основна різниця між позицією Наполеона й Сталіна.

В своїх перших роках большевицька революція мала охоту й спокуси наслідувати Наполеона — оружно здобувати світ для свого поширення; тільки що в своєму лоні вона не мала ніякого стратега Наполеона (авжеж Троцький, що ще найбільше прославився на військовому полі як організатор червоної армії, не був Наполеоном). Польсько-большевицька війна це наглядно показала. Не така була судьба російської

революції, як судьба французької революції (бо й революції мають свою судьбу). І ось Сталін саме тому переміг усіх своїх партійних противників, **що він найкраще вичув судьбу, майбутність російської революції.** З усіх плянів, мрій, тенденцій, почувань, що нуртували в комуністичній партії, Сталін **найбільш типово вичув і зрозумів те, що в збірній душі російської комуністичної партії найбільш поширене, найсильніше, „найсвятіше“, „завітне“, найпринадніше.** Значить: душа російської большевицької партії найшла найкращого свого репрезентанта в Сталіні. Ось це розв'язка „загадки Сталіна“, це терезки, на котрих Сталін показався найважкішим у цілій партії; а що партія править СРСР, отже послідовно Сталін є найважлишою особою в цілій державі СРСР.

Тепер нам ясно, чому Сталін займає становище „секретаря комуністичної партії“, а не якийсь інше. Він **цензор і опікун партії, її духовий батько** — значить: α і ω в цілому СРСР.

Французька революція через Наполеона зростала **в ширину**, здобувала світ для своєї експанзії, зате замулилися її напрямки **в глибину**. Російська революція навпаки: не мала даних, щоб зростати в ширину, та зате **зростала й ще зростає в глибину**: вона завзялася перш за все викінчити всі недокінчені рахунки французької революції — за всяку ціну. Це її судьба.

І саме Сталін є того типу людиною, що — як не можна краще — надавав-ся на керманича революції з такою судьбою. Він — великий виконавець большевицької доктрини.

Так приходимо до зрозуміння, що **Сталін дійсно є Наполеоном російської революції** (як про це вже деякі писали), тільки що ті дві революції, хоч вони відносяться до себе, як мати й дочка, **різняються від себе своїм стилем**, як нпр. гра в карти від гри в шахи. Наполеон це був наче „покер“ у картах, що всяку карту бє; а Сталін це наче король у шахах, що каже всім фігурам битися за себе, хоч сам неповоротний. Сталін своїх противників перемагає „словом“...

Отже доволі сміло можемо передбачувати, що **кінець Сталіна буде кінцем російської революції**, як кінець Наполеона був кінцем французької революції. Сталін, піддержуючи у партії революційний ентузіязм такими виснажуючими засобами, як „пятилітка“, так вимучить СРСР і свою партію, як Наполеон вимучив Європу і Францію і своє військо. Доведе революцію до вичерпання, до самозапечення так, що даліше кипіння стане неможливе.

Французька революція тривала 25 років... Це не припадком таке число — це вік одної людської генерації. Мабуть і для російської революції ця міра часу буде вистарчаюча, щоб вишуміла.

* * *

Чи Сталін геній? Це майже таке саме питання, як нпр. те: чи найсильніший атлет є генієм? Генієм маємо звичай називати тільки таку людину, що відзначається якимись вищими розумовими вальорами. А Сталін такими вальорами не відзначається. Він **найбільший фанатик віри російської комуністичної партії, найбільший виконавець большевицької доктрини.** В нього стала воля, охота, посвячення для ідеалів комунізму, непохитна віра, „чистота“ комуністичних обичаїв... І певне мусить він відзначатися немалою проворністю, коли так легко дав собі раду зі славнішими асами, ніж він сам був у тому часі. Як Наполеон, так і Сталін — це чоловік чину, залізної енергії. Ленін добре назвав його „Сталіном“ (чоловіком зі сталі).

Наполеон родився в буржуйській родині (його батько був адвокатом), вихований був у військовій школі. Сталін родився в пролетарській родині (його батько був шевцем), а найвище шкільне образумання одержав у **духовній семінарії.** Мав він стати православним священиком, та в семінарії пропагував революційну соціалістичну літературу, тому видалили його. Ціле своє дальше життя до вибуху революції провів він як революціонер „експропріатор“ (грабив державні гроші, чим немало відзначився), та мабуть більшу частину того свого життя пересидів то в турмі, то на Сибірі.

Очевидно студював соціалістичну літературу як сумоук і навіть дещо написав в тому роді. З огляду на європейський цензус інтелігенції він **типовий півінтелігент**. Але яку шкільну освіту мали Ганібаль, Атиля, Карло Вел., Тамерлян...? Ні Наполєон, ні Мусоліні, ні Гітлер не можуть щодо освіти рівнятися нпр. з таким Масариком (що був професором університету). **Великі особи передовсім з природи великі**, а для державників та завойовників ця величина й сама собою вистарчає. Одна картина з життя Сталіна. Свідком її правдивости є Есад Бей, що (по німецьки) написав книжку про Сталіна.

Сталіна, коли раз сидів у вязниці й грубо зневажив тюремне начальство, засудили на таку кару, що має перейти через подвійний кордон козаків, а вони нагаями мали періщити його що сили. Сталін узяв до рук якийсь твір Леніна й читаючи його, **наче євангеліє**, повільно та спокійно перейшов цілий кордон, хоч скіра на плечах тріскала й кров цюрком текла... Ось це він — це справжнє обличчя Сталіна, це великий виконавець большевицької доктрини! Як ми вже сказали, Наполєон був антиметафізик, одначе вільнодумець. Сталін азіят, півінтелігент, вихованок духов. семинарії — **має склонність до метафізики, одначе він не є вільнодумець** — він догматист найчистішого типу. Науку Леніна, комуністичну

доктрину він прийняв як святе євангеліє, як релігію.

Тим ми сказали про Сталіна, що найважливіше мали сказати.

* * *

Вже зачинаючи від самого Леніна, в большевицькій партії комуністична матеріалістично-атеїстична доктрина стала прибирати **релігійне намащення**. Інтелігенція, а ще більше півінтелігенція молодого (в культурі) народу має в своїх жилах „студентську кров“. А студентська кров свою любу доктрину приймає з ентузіазмом, з беззастережністю — з релігійним намащенням.

Цю психозу в большевицькій партії зраджували вже ті зміни прізвищ (Улянов — Ленін, Джугашвілі — Сталін, Бронштейн — Троцький і ін.), що були в моді, доки партія не захопила державної влади. (Зрештою це влекшувало плесаді Жидів скривати своє єврейське „я“.) Пригадує це зміну імени при християнському хрещенні, або при монаших обітах, що має означати „нову людину“.

Одначе Ленін, Троцький, Раковський, Чічерін, Риков і ін. це ще надто ліберали-доктринери європейської сорти. **Щойно Сталін чистий тип „догматиста-комуніста“, релігійний фанатичний тип**, для якого всяка інша релігія „це опій для народу“, тільки його релігія це „чиста наука“, „свята правда“. **Сталін не вмє сум-**

ніватися. А що в масі російських большевиків багато „студентської крові“ (цеж самі півінтелігенти молодого народу), то й для них комунізм є релігією.

Тільки такий тип, як Сталін, міг найти в собі доволі сили, щоби при таких гігантських, виснажуючих карколомностях, як соціалізація цілої держави СРСР та „пятілітка“, й при всіх невдачах нічим не зражуватися, не заломлюватися, але задержати ріновагу духа й віру: „pereat mundus, fiat... communismus“ (нехай пропаде світ, та комунізм мусить бути). Сталін не вміє сумніватися! Ось тому Сталін переміг усіх своїх партійних противників — інтелігентів-лібералів, що щораз мудрували, вдумували, сумнівалися... Переміг їх самим **„правовірним словом“** — звичаєм і силою всіх релігійних шефів.

Большевицька партія це **релігійний орден**. Сталін це **найбільший „ісповідник“** того ордену і його **„великий магістер“**, великий виконавець його віри. Чесноти, що є ідеалами в большевицькому ордені, просто воплочені в „товариша Сталіна“: він ходить у чоботах, у „гімнастюрці“, в „рубашці“, курить люльку, жениться так по пролетарськи, що ніхто й не знає, з ким і коли оженився, державних грошей не присвоює собі, золотом не обвищується, за великі титули не дбає, працює, як віл... „Непорочне“ пролетарське обличчя!

Доводилось нам читати, що Сталін,

якщо б тільки хотів, міг би одного дня проголосити себе справжнім царем Росії і коронуватися золотою короною... Та це помилка! Атже Сталін не має війська за собою, ні військових побід. Сталін стоїть большевицькою партією, а вона його з певністю висвистала би, колиб він схотів проміняти свої пролетарські вальори на царські.

Г. П. У. це велика інквізиція большевицького ордену; всякі „ухили“ це єреси, або схизми; а Сталін, секретар ордену, видає осуди в найвищій інстанції — пролетар Грузин на престолі російських царів. Історія залюбки видвигає сильні контрасти — іронії. Але — ці контрасти підходять під один вищий знаменник: російські царі були світською головою Церкви — а Сталін також є головою „церкви“, що тепер править Росією, тільки що віра тієї „церкви“ сьогосвітська, земська.

* * *

Наполєон не осягнув того, чого хотів. Одначе його душа стала душею XIX віку. І Сталін не осягне того, чого хоче — це вже ясне і певне. Але чи його душа стане душею майбутности?

Європа, від старих Греків зачинаючи, дає інтелект (фільософію й науку), Азія дає релігію. Сталін приняв від Європи комуністичну доктрину, а його азійська вдача перетворила цю доктрину в релігію. Таким способом французька революція,

зроджена з „науки“, з філософічного лібералізму, найшла **своє остаточне ви-
родження й заперечення** в російській революції, якої **душа повернула до релігійности** (релігійної психіки).

Це не може не мати епохальних наслідків для цілої Європи. Атеїзмові, що до большевицької революції виступав як „наука“, большевицька революція надала характер релігії та дотворює йому (жахливий) зміст, щоб народи змогли по правді оцінити його життєву вартість. **Большевицька революція, мабуть раз на завжди, здемаскувала фалш, начеб атеїзм був „наукою“.** А саме той фалш був найсильнішим атутом атеїзму в його боротьбі з позитивною релігією. Відтепер атеїзм зможе воювати з позитивною релігією тільки як „інша релігія“.

Під впливом душі большевицької революції „релігійність“ (релігійна психіка) вже тепер поширюється по Європі. Нові соціальні рухи, що виразно зродилася як реакція проти большевизму (мусолінізм, гітлеризм, взагалі неонаціоналізм), принципно виступають з „релігійним намащенням“ і до традиційних релігій ставляться зовсім інакше, ніж душа французької революції (не глузують собі з релігії, але цінять її).

Отже релігійність — *rediviva* (відроджується).

А який буде зміст цієї релігійности и який переможе?

Без усякого сумніву — **християнський**. При новочасній культурі ніяка релігія не може видержати конкуренції з християнством.

Кінчаємо.

Наполєон хотів зєдинення цілої Европи, а вона під впливом душі французької революції розпалася на національні оази.

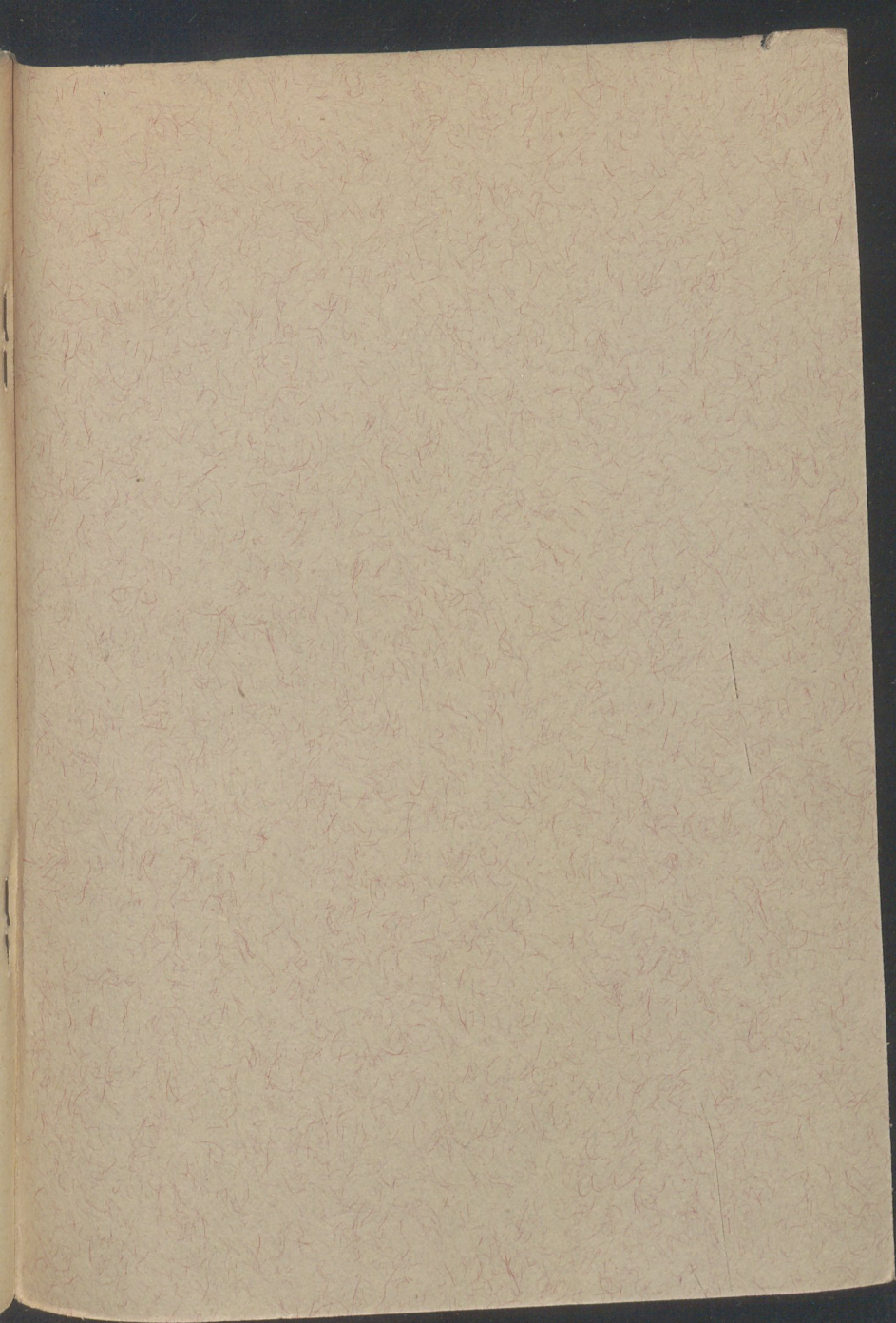
Російська революція хоче знищити всяку релігію, а — як усі познаки кажуть — під впливом її душі в Європі релігія відродиться.

І взагалі російська революція довела мрії французької революції до останньої можливої границі: викинула на верх „четвертий“, отже останній, стан — пролетарів, незаможників — і всяку безбожницьку розперезаність. **Далі по цій лінії ступати вперед неможливо.** Досвід доведений до кінця.

А що російська революція не змогла дати обіцюваного „раю“, то від неї **мусить бути поворот до старих, вічних суспільних вальорів.**

10672/34

10612
34

17 PAZ 1934

Biblioteka Narodowa
Warszawa

3000101785338